

Alma Söderhjelm - Ranskan historian tutkija

Marja Engman

Alma Söderhjelm (1870–1949) oli Suomen ensimmäinen naisprofessori, tuottelias ja monipuolinen kirjoittaja, lehdistö- ja kulttuurihistorioitsija, "vallankumoustudkija", jonka kohteena oli erityisesti Ranska.

Vähän kärjistäen voi sanoa, että Alma Söderhjelm on kirjoittanut Ranskan historiasta yhtä paljon, kuin muut tutkijat yhteensä. Hän sai kiitosta ranskalaisissa tutkijapiireissä erityisesti kahdesta pääteoksestaan, vuosisadan vaihteessa ilmestyneestä vallankumouksen lehdistöä käsitelleestä väitöskirjastaan (uusintapainos 1971) ja 30 vuotta myöhemmin ilmestyneistä tutkimuksesta *Fersen et Marie-Antoinette* (1930) ja lähdejulkaisusta *Marie-Antoinette et Barnave* (1934). Fersen-tutkimus ja erityisesti Barnaven ja kuningattaren kirjeenvaihto mainitaan aina, kun käsitellään Marie-Antoinetten ja kuningashuoneen vaiheita 1790-luvulla.

Alma Söderhjelm oli tuottelias ja monipuolinen kirjoittaja. Koko 50 niteen tuotanto käsittää tutkimusten lisäksi esseekokoelmia, viisiosaiset muistelmat, romaaneja, pakinakokoelmia ja näytelmän.

Ensimmäinen naistutkija

Viipurissa vuonna 1870 syntynyt Alma Söderhjelm kuului ensimmäisten yliopistossa opiskelleiden naisylioppilaiden ryhmään. Hänen isänsä oli juristi: tuomari, senaattori ja prokuraattori. Alma Söderhjelm valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1893 pääaineenaan yleinen historia ja väitteli vuonna 1900 Helsingin yliopiston historian kolmantena naisena. Poliittisista syistä hänet nimitettiin dosentiksi vasta vuonna 1906. Tieteellisellä uralla ja yliopistotehtävissä hän oli tästä lähtien ensimmäinen nainen.

Alma Söderhjelm sai yliopistourallaan tuntea edelläkävijän ongelmat. Erityisen selvästi hänen asemansa heikkous näkyi vuosina 1911-13, jolloin hän yritti turhaan saada "sukupuolestaan huolimatta" lupaa hakea vapautuvaa yleisen historian professorin virkaa. Vedoten virkaan kuuluvaan tuomiovaltaan yliopistoviranomaiset päättivät, että nainen ei voinut saada viranhakuun vaadittavaa erivapautta.

Alma Söderhjelm palasi yliopistomaailmaan, kun häntä varten vuonna 1927 perustettiin henkilökohtainen professuuri yksityiseen ruotsinkieliseen Åbo Akademiin. Viran haltijana hänestä tuli Suomen ensimmäinen naisprofessori. Siirryttyään eläkkeelle vuonna 1937 Alma Söderhjelm asui Tukholmassa kuolemaansa 1949 saakka.

Vallankumouksen lehdistön historia

Alma Söderhjelm alkoi opintonsa Helsingissä syksyllä 1889 kuunnellen luentoja sekä Ranskan vallankumouksen historiasta että Ranskan kirjallisuudesta. Yleisen historian professori J. R. Danielson oli kiinnostunut Ranskan vallankumouksesta ja kannusti oppilaitaan vallankumousta sivuvaan aiheisiin. Alma Söderhjelm kohdalla opintojen alusta tuli ratkaiseva, hänestä tuli vallankumouksen tutkija.

Päätyminen tutkijan uralle ei ollut itsestään selvää, sillä 1890-luvulla ei vielä yksikään nainen Suomessa ollut väitellyt ja toiminut yliopisto-opettajana. Lähtiessään syksyllä 1895 Pariisiin Alma Söderhjelm oli ensimmäisiä suomalaisia historianantutkijoita, joka valmistui keräämään väitöskirjansa tutkimusmateriaalin ulkomaisista arkistoista aiheenaan nimenomaan yleinen historia. Tutkijat olivat käyttäneet Ruotsin ja Venäjän arkistoja, mutta aiheet olivat yleensä liittyneet oman maan historiaan. 1890-luvun lopulla Danielson lähetti useita oppilaitaan Saksaan tutustumaan historianantutkimuksen ja -opetuksen uusiin metodeihin, ei niinkään tekemään Saksan historian tutkimusta.

Työnsä ranskalaiseksi ohjaajaksi Alma Söderhjelm sai Sorbonnen yliopiston ensimmäisen ja pitkäaikaisen Ranskan vallankumouksen historian professorin Alphonse Aulardin. Aulard oli tutkimussuuntaukseltaan positivistti, joka korosti lähdekritiikkiin ja lähteisiin tukeutumisen merkitystä. Hänen johdollaan julkaistiin myös useita lähdesarjoja.

Pariisin aika oli tärkeä kehitysvaihe nuorelle tutkijalle. Hän osoitti kykenevänsä pitkäjänteiseen tutkimustyöhön ja oleskelu suurkaupungissa merkitti myös itsenäistymistä. Ujosta, rumuudestaan kärsivästä viipurilaistyöstä oli vähitellen kehitymässä se elegantti ja sanavalmis maailmannainen, jona Alma Söderhjelm on jäänyt aikalaistensa mieleen.

Väitöskirja *Le régime de la presse pendant la Révolution française* ilmestyi vuonna 1900 ja tutkimuksen toinen osa seuraavana vuonna. Teoksen ensimmäinen osa käsittelee lehdistön toimintaedellytyksiä ja lehdistön vapaudesta käytyä keskustelua vallankumouksen alkuvuosina, teoksen toinen osa lehdistön toimintaolosuhteita thermidorin ja direktorion aikana vuosina 1794-99. Vallankumouksen eri vaiheiden lehdistöoloja ja niissä tapahtuneita muutoksia ei ollut aikaisemmin systemaattisesti tutkittu.

Väitöskirja sai paljon huomiota ranskalaisissa lehdissä. Tärkein oli Aulardin arviointi. Opettaja muisteli, miten hän tutkimuksen aiheen kuultuaan oli pitänyt valittua teemaa liian vaikeana ulkomaalaiselle aloittelevalle tutkijalle ennen muuta siksi, että lehdistön historia kosketti kaikkia historian aloja. Työn ohjaaja oli myös pelännyt tutkijan hukkuvan laajaan aineistoonsa. Valmis teos osoitti tällaiset pelot turhiksi. Työ oli hyvin rajattu ja suoritettu jäsentely selkeä. Teoksen toista osaa Aulard piti vielä ensimmäistä osaa tärkeämpänä, sillä kukaan ei ollut aikaisemmin kirjoittanut näiden vuosien lehdistöstä.

Alma Söderhjelm työn saama huomio liittyi paitsi kiinnostukseen lehdistön ja Ranskan vallankumouksen historiaan myös siihen, että tutkimuksen tekijä oli ulkomaalainen ja nuori nainen.

Aulardilainen tutkija

Alma Söderhjelm työntekijän uran alkuvuosien kirjoitukset liittyivät sellaisiin elämäntilanteisiin, lehdistö- ja kulttuurihistoriaan, jotka ovat säilyttäneet mielenkiintonsa. Uusi tutkimus on korostanut lehtiä, klubeja ja saloneja tienä uuteen yhteiskuntaan, joka vähitellen muotoutui 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun Euroopassa. Jürgen Habermasin 1960-luvun lopussa lanseeraama käsite "die bürgerliche Öffentlichkeit" käsittelee juuri Alma Söderhjelm kuvaamia instituutioita: lehtiä, saloneja ja klubeja. Alma Söderhjelm Ranskan vallankumouksen kulttuurioloja käsitellyttä esseekokoelmaa arvioinut Gunnar Palander luonnehti Alma Söderhjelm klubien tai salonkien kuvaustapaa "yksilölliseksi", kun arvostelija olisi toivonut esikuvansa Karl Lamprechtin käyttämää "kollektiivista" otetta. Luonnollisesti vielä kauempana Alma Söderhjelm tapa käsitellä tutkimiaan ilmiöitä oli habermasilaisen käsitteellisestä ja yleistävästä, sosiologisesta lähestymistavasta.

Ehkä Habermasia kiinnostavamman rinnastuskohteen Alma Söderhjelm työhön antaa uusin Ranskan lehdistön historiaa koskeva tutkimus. Myös lehdistöhistoriassa nähtiin vallankumous pitkään ilmiönä, joka muutti kaiken. Kuten Alma Söderhjelmkin tutkimuksensa alussa osoitti siirryttiin *l'ancien régime* sensuurista ja rajoituksista äkkiharppauksella täysin rajoittamattomaan lehdistön vapauteen. 1970- ja 1980-luvun tutkimus on kuitenkin halunnut nyansoida tai problematisoida tätä perinteistä kuvaa osoittamalla vuoden 1789 "lehtivallankumous", kuten monet muutkin vallankumouksen puolet, pitkän kehityksen huippukohtaksi, ei vanhojen instituutioiden yhtäkkiseksi kaatumiseksi.

Alma Söderhjelm oli aulardilainen "lehdistökumouksen" tutkija. Hänen tutkimuksensa alkoi siitä, miten tiukan sensuurin säätämä lehdistö muuttui rajoittamattoman vapauden ajan lehdistöksi. Vallankumoustudkioista kirjoittanut Francois Furet on korostanut, että Aulardin

utkimuksissa tärkeämpää olivat periaatteet ja instituutiot, lainsäädäntö – jota ei aina edes toteutettu – ja eri elimissä käyty keskustelu kuin itse todellisuus. Alma Söderhjelm lehdistötutkimus oli aulardilainen jo kysymyksenasettelultaan. Rajaus lehdistön toimintaolosuhteiden tutkimiseen antoi mahdollisuuden keskittyä toiminnan ehtoihin, ei toiminnan tuloksiin. Myös metodisesti lähteiden keräämiseen keskittynyt Alma Söderhjelm oli lähellä molempia opettajiaan Danielsonia ja Aulardia.

Vallankumouksesta vastavallankumoukseen

Alma Söderhjelm suunnitteli väitöskirjan jälkeen uutta suurta vallankumoukseen liittyvää tutkimusta. Aulard ehdotti lehtihistoriallisen tutkimuksen jatkamista. Alma Söderhjelm päätyi kuitenkin tutkimaan Ruotsin ja Ranskan vallankumouksen välisiä suhteita. Aiheen valintaan vaikutti myös se, että aineistonkeruu oli mahdollista osittain tehdä Tukholmassa, missä hän työskenteli hankkiessaan materiaalia Raahan ja Pietarsaaren historiaan, joiden kirjoittamisesta hän oli sopinut, kun ei saanut toivomaansa dosentuuria.

Vastoinkäymiset yliopistouralla suuntasivat naisdosentin toimintaa uusille urille. Ensimmäinen merkki uudesta suuntauksesta oli esseekokoelmaa *Napoleons syskon* (1916), jota kirjoittaja innostuneesti nimitti "ensimmäiseksi kirjakseen" viitaten teoksen kaunokirjalliseen tyyliin verrattuna aikaisemmin ilmestyneiden lehdistö- ja kaupunkihistorioiden referoivaan esitystapaan.

Toisessa esseekokoelmassa *Revolutionärer och emigranter* (1918) ovat kirjan nimen mukaisesti toimijoina sekä vallankumoukselliset että vastavallankumoukselliset, emigrantit. Pitkään jatkunut tutkimus Ruotsin ja Ranskan suhteiden selvittämisessä oli siirtänyt vallankumoustutkijan työn painopisteen vastavallankumoukseen. Muutokseen vaikuttivat myös oman ajan tapahtumat ja niiden heijastuminen Alma Söderhjelmille omaan aatemaailmaan. Samaan aikaan esitetyssä ja julkaistussa näytelmässä *Vägen till friheten* (1919) keskeiset henkilöt olivat mielipiteiltään tasavaltalaisia aatelisia, jotka tuhoutuvat terrorin voittaessa.

Alma Söderhjelm osallistui 1910-luvulla myös itse politiikkaan olemalla mukana venäläisiä vastaan suunnatussa toiminnassa. Hän salakuljetti kiellettyjä Ruotsissa painettuja lehtiä ja osallistui maailmansodan aikana Saksaan sotilaskoulutukseen lähetettävien jääkäreiden avustamiseen. Suomen sisällissodan alettua hän asettui päättäväisesti valkoisten puolelle ja kirjoitti sodan päätyttyä katkerasti punaisia vastaan. Vallankumoustutkija osoitti vallankumoustilanteessa henkilökohtaista rohkeutta, mutta ei ymmärtänyt Suomessa sitä kumouksen paljastamaa sosiaalista kuilua ja seuraavaa väkivaltaa, joita hän oli Ranskassa kuvannut.

Uusi suuntaus näkyi myös tilapäisenä saksalaismielisyysenä. On kuvaavaa, että Alma Söderhjelm lukuvuonna 1918-1919 piti Helsingin yliopistossa ainoan Saksan historiaan liittyvän luentosarjansa aiheenaan Bismarck. Innostus saksalaisuuteen katkaisi joksikin aikaa yhteydet Ranskaan. Saksalaismielisyys jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi ja muutamista professorikollegoistaan poiketen Alma Söderhjelm suhtautui koko ajan kriittisesti kansallissosialismiin. Sen sijaan Suomen itsenäistyminen lujitti ennestään läheisiä yhteyksiä Ruotsin kulttuurielämään, johon Alma Söderhjelm tunsi kuuluvansa kieleltään.

Uusi suuntautuminen ja oman ajan tapahtumat vaikuttivat selvästi myös Alma Söderhjelmille arvion Ranskan suuresta vallankumouksesta. Muutos näkyi 1920-luvulla ilmestyneissä vallankumouksen yleisesityksissä *Den franska revolutionen* (1924) ja *Den stora revolutionen* (1927-29). Kirjoissa saivat vallankumouksen kannattajien lisäksi laajaa huomiota kumouksen vastustajat. Tutkija käytti runsaasti hyväkseen sanomalehtiaineistoa. Toinen tapahtumien keskelle vievä keino oli aikalaiskirjeiden ja muistelmien käyttäminen. Perustellusti eräs arvostelija puhui "jalostetusta journalistiikasta".

Den stora revolutionen oli hyvin kirjoitettu ja monipuolisesti kuvitettu, suurelle yleisölle tarkoitettu vallankumouksen yleisesitys. Se osoitti tekijänsä syväisen perehtyneisyyden vallankumouksen tapahtumiin ja henkilöihin. Samalla se näytti, että hänen käsityksensä vallankumouksesta ja sen merkityksestä edelleen seurasi Aulardin ajatuksia. Yleisesitykseen eivät olleet vaikuttaneet uusin vallankumouksen tutkimus, jossa poliittisten muutosten ohella olivat keskipisteeseen nousseet muutoksen sosiaaliset ja taloudelliset syyt ja seuraukset.

Ruotsalaislinnojen salojen julkaisija

Lähes 20 vuotta Alma Söderhjelmille tieteellisen tutkimustyön pääkohde yliopistouraa ajatellen oli tutkimus Ruotsin ja Ranskan vallankumouksen välisistä suhteista. Teoksen ensimmäinen osa ilmestyi lopulta vuonna 1920 ja se käsiteli Kustaa III:n aikaa. Toinen osa kattoi holhoojahallituksen ajan ja ilmestyi vuonna 1924.

Kirjoittaja oli käyttänyt runsaasti alkuperäisaineistoa arkistoissa Ruotsissa ja Ranskassa, mutta tutkimus ei vastannut sille asetettuja odotuksia. Siitä ei tullut tekijänsä magnum opusta, joka olisi sinetöinyt hänen asemansa akateemisena tutkijana. Teoksen menekki ei vastannut tekijän eikä kustantajan odotuksia. Osittain epäonnistumiseen ja varsinkin työn keskeyttämiseen vaikuttivat Alma Söderhjelmille muut kirjalliset työt.

1920-luvun alussa Alma Söderhjelm siirtyi osittain uuteen aihepiiriin, Ranskan hovin ja ruotsalaisen Axel von Fersenin suhteisiin. Hänen pitkään hyödyntämänsä Stafundin linnan arkiston kokoelmista tärkeimpiä olivat Axel von Fersenin nuoremman päiväkirjamuistiinpanot. Vuonna 1755 syntynyt von Fersen sai sotilaskoulutuksensa manner-Euroopassa, taisteli Pohjois-Amerikan vapaussodassa ja toimi upseerina Ranskassa. Fersen oli Ranskan kuningasperheen vuonna 1791 epäonnistuneen paon keskeisiä suunnittelijoita. Aikalaisia ja myöhempiä polvia on kiinnostanut erityisesti hänen suhteensa kuningatar Marie-Antoinetteen.

Alma Söderhjelm toimitti vuosina 1925-36 neliosaisen ruotsiksi käännetyn ja lyhennetyn version Fersenin ranskankielisistä päiväkirjamerkinnöistä. Katkelmia päiväkirjasta oli julkaistu 1870-luvulla, mutta Alma Söderhjelmille teos sisälsi runsaasti myös aikaisemmin tuntematonta aineistoa.

Vielä enemmän aikaisemmin julkaisematonta aineistoa oli Alma Söderhjelmille vuonna 1930 Ranskassa ilmestyneessä tutkimuksessa *Fersen et Marie-Antoinette*, johon päiväkirjamerkintöjen lisäksi sisältyi runsaasti katkelmia Fersenin ja hänen sukulaistensa kirjeenvaihdosta. Useista aikaisemmista tutkimuksista poiketen Alma Söderhjelmille asetettiin sille kannalle, että ruotsalainen vapaaherra oli kuningattaren rakastaja, näkemys, jonka monet, joskaan eivät kaikki, myöhemmät tutkijat ovat hyväksyneet.

Fersenin mukana oli Ruotsiin päätyneet kokoelma kirjeitä, joita väitettiin kuningatar Marie-Antoinetteen vallankumouksen aikana kirjoittamiksi. Löfstadin linnassa säilytetyn kirjeenvaihdon aitouden osoittaminen ja julkaiseminen muodostui Alma Söderhjelmille tutkijanuran toiseksi huippukohdaksi. Kirjeistä oli julkaistu Ranskassa katkelmia, mutta niiden ilmestyttyä oli väitetty, että ne olivat väärennöksiä. Maailmansodan syttymisen vuoksi asian lopullinen selvittäminen siirtyi 1930-luvulle, jolloin kolmen ranskalaisen asiantuntijan todistus antoi vahvistuksen kirjeiden alkuperästä ja autenttisuudesta. Teos antoi lisävalaistusta siitä, miten diplomaattisiin ja sotilaallisiin neuvotteluihin kuningasperhe pyrkiin pelastamaan epäonnistuneen paon jälkeen.

Kuningattaren ja vallankumouksellisten suhteet olivat Alma Söderhjelmille viimeinen vallankumoustahtumiin liittyvä kirja. Myöhemmin hän muutamassa esseessä palasi ajan tapahtumiin, muuten hänen viimeisten vuosien tuotanto liittyi Napoleon I:n ja Napoleon III:n aikaan. Lisäksi hän kirjoitti elämäkerrat *Georg Carl von Döbeln* (1937), *Carl Johan* (1939) ja *Oscar I* (1944 yhdessä Carl-Fredrik Palmstiernan kanssa).

Muistelmissaan Alma Söderhjelm kertoo, miten hän nuoruudessaan kauhistui ajatusta "att bli en av dessa skrivande damer som sysslade med historiska kärlekshistorier". Iän karttuessa hän oli kuitenkin etäännyttänyt poliitikasta ja lähentynyt henkilöhistoriaa päätyen lopulta tutkimaan erästä historian tunnetuimmista rakkaustarinoista. Ymmärtämystä monarkistien asiaan Ranskan vallankumouksessa lisäsivät varmasti 1920-luvulla solmitut suhteet Ruotsin silloiseen kuningasperheeseen, erityisesti kirjailijana mainetta saavuttaneeseen prinsssi

Wilhelmiin.

Toisenlainen historiantutkija

Historiantutkija Alma Söderhjelm oli ennen muuta vallankumouksen tutkija. Myös monet hänen suurelle yleisölle kirjoittamansa teokset liittyivät näihin aihepiireihin. Loppuvuosien tuotanto ei yltänyt aikaisempien saavutusten tasolle. Vaikka esseekokeelmat ja henkilöhistoriat oli kirjoitettu suurelle yleisölle, niiden lukijaa jää vaivaamaan näkökulman kapeus ja käsittelyn epäsystemaattisuus. Tutkijan viimeisiä töitä leimasivat myös lukuisat pikkuvirheet.

1910-luvun lopusta aina 1940-luvun puoliväliin saakka Alma Söderhjelm oli ahkera ja suosittu sanomalehti- ja naistenlehtikirjoittaja. Hän kirjoitti aluksi runsaasti teatteriarvosteluja, mutta vähitellen hänen tavaramerkikseen vakiintuivat pakinat, joiden aiheet liittyivät pääasiassa ihmisten välisiin suhteisiin, miesten ja naisten, naimisissa olevien tai naimattomien välisiin ongelmiin, kutsuihin ja seurustelutaitoon tai yleensä etikettikysymyksiin. Hänen tärkeimpiä foorumeitaan olivat ruotsalaislehdet *Husmodem* ja *Idun*. Aiheet liittyivät melko harvoin historiaan, mutta pakinoitsija saattoi viitata hyvin tuntemaansa 1700-luvun tapoihin ja seuraelämään tai verrata pohjoismaisia oloja siihen, miten asiat olivat Ranskassa.

Akateemisessa maailmassa Alma Söderhjelm joutui yhä enemmän eristyksiin. Sukupuoli, karttuva ikä, kieli ja tutkimusaihe erottivat hänet kotimaisen tutkimuksen valtavirtauksista. Vastaisenäistyneessä Suomessa nähtiin humanististen tieteiden keskeisimpinä alueina kansalliset tieteet ja aiheet. Historiantutkimuksessa etusijalla olivat Suomen historia ja sosiaali- tai poliittinen historia. Kansallismielisyys näkyi myös suomenkielisten ja suomenmielisten suosimisessa. Tässä ympäristössä Ranskan kuningattaren rakkaussuhteita käsittelevä ja naistenlehtipakinoita kirjoittava Ruotsiin suuntautunut Alma Söderhjelm oli outo lintu.

Suomen itsenäistyttyä monet yleisen historian tutkijoina alkaneet historioitsijat siirtyivät Suomen historian tutkijoiksi. Myös yliopistollisena oppiaineena oman maan historia nousi aikaisempaa paljon tärkeämmäksi. Tätä taustaa vasten arvioiden Alma Söderhjelm pysyi uskollisena valitsemalleen tutkimussuuntaukselle. Tosin yleisen historian opettaminen Åbo Akademiassa osoittautui kirjojen ja lähteiden puuttuessa odotettua vaikeammaksi. Muutamat valmistuneet opinnäytteet liittyivät vallankumousaiheisiin.

Alma Söderhjelmin ulkopuolisuutta osoittaa myös se, että hän kirjoitti vain yhteen historioitsijan juhkakirjaan, ei kuulunut alan tieteellisiin seuroihin eikä yleensä julkaissut tutkimuksiaan alan ammattilehdissä tai sarjoissa. Lisäksi monista hänen suurelle yleisölle kirjoittamistaan teoksista voi sanoa, että ne oli suunnattu enemmän ruotsinmaalaiselle kuin suomalaiselle yleisölle.

Alma Söderhjelmin seurapiiriin kuului taiteilijoita, kirjailijoita ja teatteriväkeä, hänen maailmansa oli rakkauden, ihmissuhteiden, monessa suhteessa nykyään usein naistutkijoiden korostama yksityisyyden maailma. Vaikka hän tunsii seuraelämän pelisäännöt, akateemisen maailman muotoihin pitäytyminen, viileys ja jäykkyys olivat hänelle vieraita. Opettajana hän oli opintojen lisäksi kiinnostunut opiskelijoiden yksityisiin huoliin. Alma Söderhjelm oli monipuolinen kulttuurihenkilö, jonka tutkijanura oli vain tausta laajalle ja monia elämänsäaloja kattavalle luomistyölle.

Fil. lis. (väit.) Marja Engman toimii Turun yliopiston ylikirjastonhoitajana. Hänen väitöskirjansa "Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentlighet" on ilmestynyt Svenska litteratursällskapet i Finlandin julkaisemana.